
het interne debat stond steeds de vraag centraal wat het nu historisch en kerkelijk betekende om afgescheiden te zijn, en hoeveel ruimte er overbleef voor contact met andere kerken en richtingen.

Het groeiend afgescheiden kerkbewustzijn werd op verschillende manieren uitgedrukt. Na een korte schets van de interne problemen die sinds de Afscheiding de vorming van een hechte identiteit en kerkelijke organisatie in de weg stonden, wil ik aan de hand van vier onderwerpen illustreren hoe in de jaren 1860 binnen de Christelijke Afgescheiden Gemeenten een sterk afgescheiden kerkbewustzijn tot ontplooiing kwam. In de eerste plaats komt het grensverkeer tussen de CAG en de 'gereformeerden in de Hervormde Kerk' aan de orde aan de hand van de predikanten J. Brummelkamp en J. van Dijk, die vanwege hun opvattingen over de relatie tussen de Afscheiding en de Hervormde Kerk de afgescheiden kerk moesten verlaten. De tweede paragraaf beschrijft de visie van J.H. Maatjes over de interne roeping van de CAG om hun eigen kerkelijke grenzen te bewaken en niet langer energie te steken in de 'achterblijvers' binnen de Hervormde Kerk. In de derde paragraaf ga ik in op de externe roeping van de afgescheidenen en de wijze waarop ze zich als kerk in het publieke debat wilden gaan profileren. Ten slotte komt aan de hand van een brochure van ds. Helenius de Cock aan de orde hoe hij de Afscheiding en de afgescheiden kerk historisch positioneert en haar bestaansrecht legitimeert.

⁷ K. Schilder, 'Beginsel, recht en betekenis der Afscheiding', in: idem, *De Kerk* dl. II (Goes 1962) 77-123.

⁸ H.P. Scholte en H. de Cock (namens Synode der CGK onder het kruis), *Adres ingediend aan zijne majesteit den koning, en opwekking der gemeente tot de heiliging van eenen algemeenen dank-, vast- en bededag* (Amsterdam 1836) 3. 'Gereformeerde kerk' slaat hier op de afgescheiden kerken, en 'eenmaal' verwijst naar de positie van de Gereformeerde Kerk ten tijde van de Republiek.

⁹ H.P. Scholte, 'Inleiding', in: *De Reformatie* I (Amsterdam 1841) i-x, aldaar vi.

Gebrek aan identiteit en eenheid: de CAG tot de jaren '60

Honderd jaar na de Afscheiding zou K. Schilder nog betogen dat er nooit een 'beginsel van afscheiding' had bestaan.⁷ Deze opvatting strookte geheel met de visie van de afgescheidenen zelf. Ze beklemtoonden dat de Afscheiding geen doel in zichzelf was geweest om een nieuw kerkgenootschap op te richten. In wezen hadden ze zich niet afgescheiden, maar vormden ze de voortzetting van de oude Gereformeerde Kerk. Tot de jaren 1860 lijkt dit inderdaad het geval en was het de afgescheidenen er slechts om te doen 'dat de Gereformeerde Kerk in al derzelver eenmaal verkregene regten en vrijheden beschermd en gehandhaafd worde'.⁸

In een terugblik op de zeven jaren die sinds de Afscheiding waren verlopen schreef H.P. Scholte nog dat de afscheiding van het hervormd kerkgenootschap 'eene louter bijkomstige en geene hoofdzaak' was.⁹ De opvatting dat de Afscheiding niets meer betekende dan de voortzetting van de Gereformeerde Kerk van voor 1816, had volgens Scholte echter wel aan betekenis ingeboet. Scholte had de afgescheiden kerken 'in eenen uitsluitenden geest als *de kerk* tegenover alle bestaande genootschappen' opgevat, maar kwam al gauw tot de conclusie dat hij zijn 'denkbeelden omtrent de Afge-